

JULIE DU BOSCH, JAN FRANS WILLEMS EN HET SAINT-SIMONISME *

Wie zich in de 19de eeuw aan de studie van de sociale bewustwording en de utopische stelsels zet, treedt een nieuwe wereld binnen. De erin opduikende personen zijn als schimmen. A.h.w. ongrijpbaar glijden ze door de schaarse bronnen en documenten heen. Zeker, hun afkomst en opvoeding vallen doorgaans nog wel te achterhalen, althans te vermoeden. Geboorte, huwelijk, overlijden en een aantal van hun verblijfplaatsen zijn terug te vinden maar waar het er op aan komt deze dode en plichtmatige gegevens uit de officiële akten leven in te blazen, van de silhouetten mensen van vlees en bloed te maken, en vooral de beweegredenen en motieven voor hun inzet te achterhalen, grijpt men maar al te vaak in het ijle.

Eén ding is zeker: levend in de tijd der romantiek waren het idealisten die uit de liberale, vrijzinnige hoek stamden en een hele evolutie doormaakten, die hun op de duur isoleerde van hun normale milieu, familie en kennissenkring en van het gewone sociale leven. Ze waren wars van erfelijke monarchie of geïnstitutionaliseerd geloof. Ze dachten en voelden democratisch. Ze kwamen eerder uit de burgerij dan uit de lagere sociale klassen omdat ze de moed vonden en de mogelijkheden hadden om onconventioneel en zelfstandig te denken en te handelen en waarschijnlijk ook wel beschikten over enige financiële armslag. Hun middelen wendden ze voor een groot gedeelte voor het goede doel aan. Denken we in onze contreien bv. aan Moyson en Jottrand.

Dubbel intrigerend wordt dit alles bij een gefortuneerde en ontwikkelde vrouw die in de 19de eeuw in een gesloten circuit, het reservaat van het ouderlijk milieu of een eigen gezin leefde en beperkt werd door de verplichtingen van haar sekse en stand: „partageant mon tems entre l'étude, les ouvrages de mon sexe et la promenade parce qu'enfin il faut bien prendre l'air pour vivre”, zoals Julie du Bosch in 1831 schreef.

Zo krijgen we bij de vrouw bv. wel bijzonder weinig kijk op opvoeding en onderwijs. Wie bestudeert ooit het hele meisjesonderwijs, dat bij ons in de 19de eeuw verspreid ligt over kostscholen op het platteland en betalende scholen in de stad? Waar zijn hun schaarse biografieën of autobiografieën, hun dagboeken en memoires gebleven? Hoeveel gedetailleerde historische van scholen bestaan er, en werden deze niet te eulogisch opgesteld ter gelegenheid van een of ander jubileum? Wat was het leerplan en welke doelstellingen zaten hierbij voor? Wat werd hiervan in de praktijk gerealiseerd? Wat ging er om in de hoofden van die vrouwelijke jeugd? Evenveel vragen, die men gemakkelijker kan stellen dan beantwoorden.

Zeker is wel dat er tot 1850-1860 weinig degelijks werd onderwezen en dat het meisjesonderwijs hope-

loos bij het jongensonderwijs achter stond. Voor zover de meisjes enige vorm van middelbaar onderwijs volgden – een zeer kleine minderheid ongetwijfeld –, zullen ze wel vertrouwd zijn geraakt met de dogma's en de geschiedenis van de godsdienst en met enig oppervlakkig talenonderwijs – alles vanzelfsprekend verstrekt via het Frans – maar op deze vakken zal niet de nadruk hebben gelegen. Het primordiale doel van het onderwijs was immer het huwelijk. Hiertoe hoorde het verwerven van een aantal huishoudelijke vaardigheden en van de nodige aanvulling/heden. Hoe hoger de sociale klasse, waaruit men afstamde of waar men naar opklom, hoe meer tijd werd besteed aan het tweede en hoe minder aan het eerste punt. Uren werden geofferd aan dans, houding (en correctie van houdingen!), het bijbrengen van omgangsvormen, aan musiceren en zang en declamatie, aan het schilderen van landschappen, stillevens en bloemen (vooral niet van figuren!); nog meer tijd aan het aanleren van de diverse handwerk- en borduurtechnieken. Naarmate de eeuw vorderde groeide immers het dienstpersoneel aan, en dit nam de rijke vrouw des huizes het vele nuttige huishoudelijke werk uit handen. Zij diende derhalve uit te zien naar kunstzinniger bezigheden – of naar lectuur – om de vele ledige uren thuis te vullen.

Als algemene stelregel gold de minderwaardigheid van het zwakke geslacht, dat in wezen, in essentie, zozeggend verschilde van het sterke. Dit zou dan o.m. tot uiting komen in minder intellectuele begaafdheid (voor Latijn en wiskunde bv.) en een geringere lichaamskracht (voor sport bv.), waardoor de vrouw aanspraak kon maken op bescherming. Boven alles hoorde men te vermijden een intelligente of intellectuele indruk te maken: niets was hinderlijker bij het veroveren van een (liefst rijke) echtgenoot.

Blauwkousen waren er maar weinig. De overtuiging dat de geestelijke inferioriteit niet aangeboren, niet wezenlijk was, maar een gevolg van de maatschappelijke situatie en van de opvoeding, zou pas later langzamerhand in bredere lagen van de bevolking doorbreken. Het allereerst wellicht bij de onderwijzeressen en gouvernantes, waardoor het normaalschool-onderwijs vroeger van start ging dan de toelating van meisjesstudenten tot de universiteit.

Deze zou pas naar het einde van de 19de eeuw toe geleidelijk in uitzicht komen. Meisjes konden immers langs de gewone weg geen diploma van hoger middelbaar onderwijs in de oude humaniora krijgen, en dienden nog tot ca. 1920 langs de omweg van de normaalschool – en dus met een paar jaren achterstand én leeftijdsverschil op hun mannelijke collega's! – en voor zover hun eigen voorkeur of de sociale dwang (of beide) hun nog niet tot het huwelijk hadden gebracht, tot de universiteit te komen. Te Leuven was dit later dan te Gent, omdat bij het katholieke bevolkingsdeel – de overgrote

* Met dank aan prof. dr. H. Balthazar, mevr. dr. Denise de Weerdt, R. Du Bosch, lic. J. Huyghebaert, mevr. Moeykens-Dubosch en lic. E. Smislaert.

meerderheid in Vlaanderen – het Kinder-Küche-Kirche-principe zeer zwaar doorwoog. In gelovige én ongelovige milieus overheerste trouwens het idee van het ongehuwd blijven van de vrouw als een tekort, indien al niet als een smet. Met uitzondering natuurlijk van de intrede in een kloostergemeenschap, ten dienste van de kerk, het onderwijs, de zieken-verpleging of de missies. In Leuven zou het nog tot 1920 aanslepen vooraleer meisjes tot de universiteit werden toegelaten; te Gent vallen al pioniersters tussen 1895 en 1914 te noemen en werden een behoorlijk aantal meisjes ingeschreven aan de ver-derlandste universiteit van 1916-1918.

Ook na hun huwelijk bleven ze volledig in de schaduw. Zo duiken ze bv. in de ons uit de periode 1815-1875 bekende correspondenties van hun echtgenoten helemaal niet of hoogstens even als vermelding in een post scriptum op. Denken we bv. aan de vrouw van Jan Frans Willems, aan de zusters van Ferdinand Augustijn Snellaert, aan mevrouw Conscience, aan Vrouwe Maria van Acker-Doolaege zelfs. Duidelijke contoeren krijgen ze vóór 1870 nooit. Men is geneigd hierbij aan twee ouderwetse (en mannelijk aandoende) voorschriften te denken: „sois-belle et tais-toi”, of aan het Saint-Simoniaanse „ôte-toi de là que je m'y mette”.

De aanleiding tot deze aanhef vormt het terugvinden, enkele jaren geleden, in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent van een bundeltje van vijf brieven, door een jongedame uit de hogere Gentse bourgeoisie geadresseerd aan Jan Frans Willems. Deze was begin 1831 vanuit Antwerpen naar het „provincienest” Eeklo gestuurd – hij zelf noemde het deftiger, klassieker, maar niet minder negatief: zijn Pathmos – om daar te boeten voor zijn Nederlandse overtuiging en zijn gehechtheid aan de Oranjes vóór en ook nog in en na 1830. Willems had het voorbeeld niet gevolgd van een aantal van zijn vrienden, meestal Nederlandse ambtenaren: te Lier van de hele familie Bergmann – die op één lid na, de zoon George Bergmann jr., naar Nederland trok – en te Antwerpen van kooplieden als E. J. Potgieter, maar ook van autochtonen als de gebroeders Geelhand en Florent van Ertborn, en te Gent en Dendermonde van Prudens van Duyse, die in die bewogen maanden naar het Noorden waren uitgeweken. Het is hem van officiële Nederlandse zijde niet in dank afgenomen. Getuige bv. zijn briefwisseling met J^r de Vries en met Potgieter. Aan minister Van Maanen schreef hij op 10 februari 1832 daarover een merkwaardige brief, in feite bestemd voor Willem I, en destijds voor het eerst door Paul Fredericq gepubliceerd:

Ik wanhoop nu veel minder van onze belgische zaken dan toen de prins van Oranje, in Zyne Proclamatie te Antwerpen, ons naer het Congres van Brussel verwees, Proclamatie welke door den Koning niet tegengesproken zynde de oorzaak geweest is dat ik, met veel anderen op myn post gebleven ben, het laffe gedrag diergenen niet navolgende die naer Holland verhuist zyn om er ..... den Koning te dienen? neen maer om er getrouw de helft van hun traktement te verteren! Ik wil Zyne Maj. als belg en niet als hollander dienen of liever ik wil een nederlander zyn en blyven. Vader Willem spreke een woord! en duizenden zullen met my bereid zyn om Hem te toonen dat wy

geen ondankbaren zyn. Ik twyfel geenzins aen eene geheele omkeering van Zaken indien maer dat woord gesproken wierd. Tot dus verre hebben alle weldenkenden in deze gewesten gedaen als Z.M.: zy hebben stil gezeten, niet gesproken en afgewacht wat de Conferentie over hun lot beslissen zoude. By 's prinsen tocht in Augustus (= de Tiendaagse Veldtocht AD) had men nog destemeer reden om Zich stil te houden, daer dien tocht aengekondigd werd als gebeurende om op de Belgen meer voordeelen voor Holland, en niet de herstelling der Dynastie, te verkrygen. Noch Hollanders noch Brabanders zullen op den duer by de afscheiding winnen. De eerstgenoemden hebben die veelmeer dan de laetsten begeert, maer Zy bedriegen Zich grootelyks omtrent de resuliaten, die zy er van verhoppen. Door Belgie aen Engeland open en over te laten zullen Zy in hunnen handel oneindig meer gedrukt worden dan door de vereeniging met het Zuiden. De dagen van Tromp en DeRuyter komen niet meer terug dan in de verbeelding der dichters. Het onafhanglyke of van Frankryk afhanglyke Belgie zal ook niet lang in de Schuld betalen, maer dien last by de eerste gelegenheid afwerpen – zoo denkt men te Brussel en ik geloof mede dat alle overeenkomsten van Scheiding niet verbinderen zullen dat er een eeuwige oorlog tusschen Hollanders en Belgen onderhouden worde. Wy moeten vereenigd zyn, tot eene nieuwe vereeniging opgeleid worden, of – vechten tot den dood!

Laten wy hopen dat eindelyk de diplomatie eens tot inkeer zal komen, en dat de goede Zaek van Nederland, en niet van eene provincie, op fransch Jacobinisme en Vlaemsch fanatisme zegepraald zal. Wy zyn hier allen gereed om zeer onderdanige onderdanen te zyn en Men zal by ons door de omwenteling meer gewonnen dan verloren hebben.¹

Deze trouw aan eigen land en volk, aan het Zuiden toch vooral, zou hem weinig baten bij de machthebbers van dat ogenblik, het zg. Provisioneel Gouvernement, dat hem op 17 januari 1831 als ontvanger van de registratie en domeinen overplaatste naar Eeklo. Hij schoot er prompt driekwart of twee derden – zijn berekeningen variëren – van zijn wedde bij in, want hogere ambtenaren werden in die tijd procentueel vergoed op basis van hun ontvangsten. En Eeklo, waarvan de handelsactiviteiten normaal al niet te vergelijken waren met die van de Antwerpse metropool, lag er nu nog geïsoleerder en troostelozter bij dan anders.

Er waren nog steeds troepenbewegingen aan de grens met Zeeuws-Vlaanderen, enkele km. verder noordwaarts; de polders en de dijken, de wateringen waren omstreden bezit of stonden blank, zodat hij met De Swaen wel mocht zuchten:

Nu leef ik, in een oord, waar vreugde is uitgeweken:
Mijn spijs is bittere gal, mijn zang: Eilaas! Eilaas!²

Dit zuchten werd ondertussen nog in de hand gewerkt door mevrouw Willems, zodat hij samen met het gevoel ambtelijk onrecht te zijn aangedaan ook leed onder schuldbesef tegenover zijn gezin en onder het gemis aan intellectuele en sociale contacten. Zijn bibliotheek heeft hij pas na maanden – alsmaar hopen op herstel – naar Eeklo laten overbrengen.

1. Cf. *Tijdschrift Willems-Fonds*, VII, dl. I, 1901, p. 126-127.

2. Uit Aan de Heer van Heel, mij onbekend, over zijn klacht op mijn vertrek uit Holland, in *Michiel de Swaen, gelijk de zonnebloem*, met een inleiding door Raf SEYS, Hasselt, 1964, p. 70.

Te midden van deze deprimerende tijd werden hem uit Gent vijf brieven, respectievelijk van 20.8.1831, 17.3.1832, 17.4.1832, 22.5.1832 en 5.7.1832, in totaal dus een klein jaar omvattend, en afgezonden door Julie du Bosch, om hem aan te sporen nader kennis te nemen van de heilsleer van het Saint-Simonisme³ en hun geschriften in het Nederlands te helpen verspreiden.

Dat deze stukken in de Academie berusten en niet in de universiteitsbibliotheek te Gent, waar het gros van de aan Willems gerichte correspondentie een onderkomen vond, zal wel te danken zijn aan Prudens van Duyse⁴ die zich een tijdlang met Willems' werk heeft bezig gehouden en hierover in 1856 een omstreden *Nalatenschap van J. F. Willems. Dicht- en Tooneelstukken* heeft gepubliceerd. Hiertoe had hij de beschikking over Willems' papieren en hij heeft in zijn goed honderd blzn. beslaande inleiding ook een stuk brief van Willems opgenomen, die uitstekend bij de brieven van Julie du Bosch past. Waar Van Duyse de correspondent als „een zijner vrienden” aanduidt, zijn wij derhalve geneigd het fragment als aan haar gericht te beschouwen. Het wordt derhalve in de kleine reeks als nr. 2 opgenomen.

Om het bundeltje zit een dubbel gevouwen blad waarop bovenaan „Mr Toussaint? later volksvertegenwoordiger”, in het handschrift van F. A. Snellaert staat. Dit nu brengt ons een stuk verder: het helpt nl. de aanhef van de eerst bewaarde brief verklaren. Hij kan de schakel tussen Julie du Bosch en Jan Frans Willems hebben gevormd⁵. Veel weten

3. Het Saint-Simonisme, aldus genoemd naar de Franse sociale denker Claude Henri de Rouvray, comte de Saint-Simon (1760-1825) was na zijn overlijden een wereldomvattende progressieve beweging, die steunde op de systematisering van zijn ideeën door enkele volgelingen, vn. *Enfantin* en *Bazard*. De bedoeling was de mensheid in de opkomende industriële maatschappij gelukkiger te maken en tot samenwerking te brengen, zodat ieder naar vermogen en inzet beloond zou worden. In feite was dit een „nieuw christendom”, een sociale ethiek: de mensen dienden zich jegens elkaar als broeders te gedragen, en de zedelijke, culturele en sociale verheffing van de armste groepen bevorderen. Men kan de beweging sociaal-utopisch of pre-socialistisch noemen; in elk geval heeft ze op een aantal jongere intellectuelen in Frankrijk en ook bij ons wel enige invloed gehad.

4. Van Duyses nalatenschap werd door zijn kleinzoon Marnix in 1920 aan de Academie in bewaring gegeven (*V.M.K.V.A.*, 1920, p. 294).

5. Of vergist Snellaert zich? Een feit is zeker, dat Toussaint en Willems elkaar kenden en waardeerden, want op 1.11.1834 schrijft Blicke uit Brussel aan Willems: „Ik heb uwen Reinaert de Vos gelezen; grooter vermaak heb ik in lang niet gesmaekt. Uwe bearbeiding [= de moderne omdichting in versvorm door Willems uit 1834], Mynheer, is een schat voor onze letterkunde, en wy zyn er u grooten dank voor verschuldigd. M. Toussaint gaet dezelve dan in het fransch vertalen? Ik twyfel niet aen zyne bekwaamheid; maer die het nederduitsch niet zal gelezen hebben beklaeg ik...” (ed. J. BOLS, *Brieven aan J. F. Willems*, Gent, 1909, p. 278).

Wie ons hierbij wel intrigeert is de figuur van Frans de Vos, geb. Kaprijke in 1792 of 1793, overl. Ieper 1859, die in 1820 ontvanger der belastingen te Ninove werd en in 1830 naar zijn geboortedorp werd overgeplaatst. Hij nam als kapitein van de burgerwacht deel aan de omwenteling, en werd daarna overgeplaatst naar Gent, waar hij in 1833 hielp aan de stichting en de redactie van de *Neder-*

we niet over hem. Wel dat hij als Jozef Ferdinand Toussaint geboren werd te Meulebeke (W.-VI.) op 31 maart 1807 en overleed te Elsene op 7 februari 1885, na een gemengde ambtelijke en politieke carrière. Tussen 1848 en 1850 was hij een tijdlang liberaal volksvertegenwoordiger voor Tielt. Daarvoor heeft hij echter een hele evolutie doorgemaakt, startend van orangist (vóór 1830) naar patriot en republikein à la De Potter (1830-'31), later Saint-Simonist (1831-'32) om tenslotte bij het linkse liberalisme aan te landen⁶.

Wat hem evenwel tot een speciale figuur in onze gewesten maakt is zijn opkomen voor het Vlaams vanaf 15 oktober 1830 in een republikeinse club te Brussel. Het is het eerste protest tegen de door de Belgische revolutionaire leiders voorgestane Franse eentaligheidspolitiek, die eigenaardig overkomt bij mensen die twee maanden ervoor in petitie nog waren van leer getrokken tegen het Nederlandse taalmonopolie! Jozef Huyghebaert geeft in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* een genuanceerd, noodzakelijkerwijs ook een beknopt overzicht over deze man, die het aandurfde de Vlaamse taalrechten mondeling en op 10 juli 1832 in *Den Vaderlander* ook schriftelijk te verdedigen. „Oproep tot de Vlaemsche jongelingen” luidde het aldaar: het stuk bevat ideeën over volksemancipatie⁷. In pamfletten kwam hij ook op voor (minstens) één school per gemeente, voor algemeen stemrecht en tegen staatscentralisatie. In 1831 evolueerde hij van volks republicanisme – toen het duidelijk werd dat België een koning zou krijgen en kiezen – naar het sociaal utopisme van de Saint-Simoniens. Voor deze leer heeft hij zich terdege ingezet, tot de beweging in 1832 van een politico-economisch stelsel overging naar een godsdienstige en morele belijdenis.

Zijn mogelijk contact met Willems kan wellicht verklaard worden uit hun parallele bezigheden in de registratie – hij te Meulebeke vóór 1830, Willems te Antwerpen; hun opkomen voor de wettelijkheid tegen de eisen in van de petitioneerders – hij te Koolskamp voor en in 1830, Willems te Antwerpen, en beider werkkring in hun jeugdijaren bij een notaris? Of vernam hij Willems' ongenade toen hij vanaf september 1830 in de door het vertrek van een aantal ambtenaren ontmantelde Brusselse administratie een blitz-carrière als hoge ambtenaar meemaakte? Pikant is zijn korte studietijd in de rechten te Gent in 1831-'32, waarbij hij vrijstelling van de kandidatuur had gekregen op grond van een K.B. dd. 4.8.1831: d.i. van zijn praktische ervaring? Is het hem gelukt in één jaar tijd de doctorstitel te verwerven? Examens werden centraal te Brussel afgenomen; resultaten waren niet meer te achterhalen.

duitsche Letteroefeningen en het *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje*. Daarna leidde hij een avontuurlijk bestaan te Parijs, Luik, Lanaken, Kortrijk, Dinant en Ieper. Ons lijkt de schakel tussen Willems te Eeklo en Frans de Vos als tussenpersoon te Kaprijke vlugger gelegd dan de rechtstreekse verbinding Toussaint-Willems, en het vermoeden dat De Vos Saint-Simonist of althans progressist is geweest, lijkt gelet op zijn bewogen carrière plausibel.

6. Cf. de naar ons gevoel overtrokken voorstelling van zaken over Toussaints orangisme en houding tussen 1837 en 1848 bij J. GELDHOF in het *Album Joseph Delbaere*, Rumebeke, 1968, p. 121-131.

7. *E.V.B.*, II, 1975, p. 1686.

In elk geval wordt hij later notaris te Brussel, en publiceert er tal van juridische, historische en financiële werken, die men beter als brochures en pamfletten kan omschrijven, en die ons helpen zijn overtuiging(en) en zijn maatschappelijke inzet te begripen.

Julie du Bosch zelf nu was een eigenaardige, voor die tijd beslist opmerkelijke jonge vrouw, geestelijk actief, filosofisch en ook wel artistiek gevormd, met een grote belesenheid, met een eigen opinie over leven en wereld, en blijkbaar ook bereid zich hiervoor in te zetten. Waar ze school heeft gelopen blijft een raadsel. In het Gentse: in het bekende pensionaat van Doornzele? In Parijs? In elk geval maakt ze geen schoolse noch gedweë indruk, maar lijkt zij een persoonlijkheid. Haar brieven getuigen hiervan.

De familie waartoe zij behoorde had zich reeds in de Franse tijd doen opmerken door haar anticlericale en liberale gezindheid en haar bereidheid met de Franse republikeinse administratie samen te werken.

Haar grootvader, Renier Grégoire du Bosch, was notaris en „commissaire du pouvoir exécutif du canton de Caprycke” te Watervliet geweest; haar vader Renier Grégoire (geb. Watervliet 13.2.1772) was een uitgesproken Jacobijn en een geboren administrator⁸, een duidelijk en onverholen voorstander van de Franse centraliserende staat, wat hem al onmiddellijk tot gezworen tegenstander van de vroegere gemeentelijke en gewestelijke autonomie maakte. Hij vervulde eenzelfde functie als zijn vader en wel van 1795 tot 1799 te Gent zelf. Hij was blijkbaar een zeer machtig man, wiens beleid niet door alle Gentse burgers werd toegejuicht – er verschenen aanvallen op hem in de pers en in pamfletvorm –, tot hij in 1799 werd afgezet. Na de Franse tijd kan hij zich als derde grootste koper van zwart goed eigenaar noemen van 642 ha. gronden, gelegen ten noorden van Gent, tussen Sleidinge en Bassevelde ten zuiden en de Schelde ten noorden, o.m. in het Vrije van Sluis, te Boechoute en Watervliet.

In de tijd van het Verenigd Koninkrijk was hij nog steeds directeur van de wateringeng van de Claren en de Isabella-polder, gelegen tussen IJzendijke en Philippine aan de Braakman, een functie die hij ook nog na 1830 vervulde tot hij op 15.2.1842 te Bassevelde (bij zijn zoon?) overleed. In 1796 had hij een huwelijk aangegaan met Coleta Ludovica Johanna Sunaert te Gent, een gefortuneerde dame met wie hij zich op Onderbergen te Gent vestigde. Zij hadden – voor zover bekend – twee kinderen: een dochter Julie en een zoon Alexander Jean, geboren op 2.11.1798 te Gent en op 18.4.1825 gehuwd met Adelaide Stobbelaers, met wie hij zich op 31.12.1835 als advocaat te Bassevelde had gevestigd. Deze zoon vervulde trouwens ook een functie

in het „comité des propriétaires”, dat samengesteld was uit C. Vervier en Ch. de Coorebyter en dat als directeur aangevoerd werd door zijn vader, die gespierde memorandums, memoires en pétitions naar koning, parlement, generaal en gouverneur stuurde – de U.B. bezit er een aantal van, gedrukt tussen 1831 en 1833 – om het Belgisch landsbestuur aan te sporen Zeeuws-Vlaanderen te annexeren en aldus de vrije Scheldevaart te verzekeren⁹, in werkelijkheid echter om te voorkomen dat de Nederlandse troepen de sluisen zouden vernielen zodat honderden ha. vruchtbaar land (o.m. in familiebezit) zouden onderlopen. Toen dit toch gebeurde, volgde een nieuwe reeks oproepen tot het bekomen van schadevergoeding: de zaak schijnt op de duur helemaal uitzichtloos te zijn geworden, Du Bosch zelf ook ouder, illusieuzer, armer en minder strijdlustig.

Heel karakteristiek voor zijn opvattingen en voor de betrekkelijkheid van zijn Belgisch patriotisch gevoel is bv. *Un mot sur la situation de la Belgique*, par Mr. Dubosch, ancien administrateur, Gand, 12 Juin 1831¹⁰, waarin hij voorstelt Surlet de Chokier tot constitutioneel hoofd van België uit te roepen, omdat aldus het makkelijkst een unie met Frankrijk te bereiken is zonder tot annexatie te moeten overgaan. Speelde de nostalgie naar de Franse tijd hier nog door?

In de hele reeks pamfletten is er verder een opmerkelijk tractaat dat het eigenbelang verlaat: *Essai sur les moyens d'extirper la mendicité et d'améliorer le sort de la classe ouvrière*¹¹, verschenen te Gent in 1833, waarin hij twee kleine memoranda uit 1831 aan de minister van binnenlandse zaken hernieuwt en pleit voor een meer gecoördineerde en in de hand gehouden hulp aan werklozen en zieken. Dit kon z.i. door de oprichting per departement van een werkhuis en een hospitaal. Voorts door regelmatige kosteloze soepbedeling 's winters aan de armen van de gemeente door liefdadige dames. Ook pleitte hij voor de inzet van valide werklozen bij het agrarische werk, o.m. bij het ontginnen van onvruchtbare heidegronden. Werkte hier het ontginnen van heidegronden door Willem I, o.m. in Drente en in ons eigen land door het oprichten van landloperskolonies te Merksplas en te Wortel door? In elk geval blijkt hieruit o.i. meer een neiging tot centraliseren en in de hand houden van het armenbeleid dan echt sociaal medeleven!

Ook zijn zoon Alexander greep wel eens naar de pen, maar dan geschiedde dit in meer literaire zin. Zo bv. in een paar zeer romantische verhalen, *Deux filles du peuple* en *Une fête pour les pauvres*¹², beide gedateerd Gent 1832 en waarin hij in schrijnende kleuren en met een grote persoonlijke betrokkenheid de tegenstelling tussen de behoeftige en stervende arme en de zorgeloze egoïstische rijke schildert. Hier was duidelijk een andere, een romantischer generatie aan het woord, terwijl wellicht ook reële toestanden te Gent meespeelden.

8. Cf. H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de Hedendaagse Tijd (1780-1850)*. Doctoraat, Gent, 1970; Ch. DUBOSCH, *Renier-Grégoire Du Bosch, commissaire du directoire exécutif près l'administration centrale du département de l'Escaut*, Gent, 1940 (ms.) en P. DE KEYSER, *Over 'n paar merkwaardige tijdgenooten van J. J. Kieckepoost*: R. G. Dubosch en J. J. Steyaert, in *Oostvlaamsche Zanten*, jg. 19, 1944, p. 34-36.

9. G. 11086, G. 22906/2, 201. N. 214, G. 22904/7, G. 22908/1, G. 22908, 201. N. 103, G. 22906/3, 201. G. 170, 201. N. 131, 201. E. 310, 201. N. 132, Jur. 8782/4 en Jur. 8782.3.

10. 180. G. 297.

11. Jur. 8176.

12. G. 12780.

Zijn zuster Julie nu, geboren te Gent op 13.2.1797, was op 19.4.1834 te Sleidinge, geruime tijd dus na haar briefwisseling met Willems, in het huwelijk getreden met Napoleon Joseph de Keyser, die in de bronnen beurtelings als „zonder bedryf”, landmeter, landbouwer, fabrikant of brouwer opgetekend staat. Niet dat deze overvloedig zijn¹³! Hij duikt even op bij Hubert Wouters, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-53)*, Leuven, 1963, p. 378, nl. ter gelegenheid van de gerechtelijke ondervraging van een zekere Labiaux over een geplande hongermars naar Brussel in april 1846, ingericht door het Gentse genootschap Artevelde. Verder lijkt ook de huwelijksvoltrekking niet rimpelloos te zijn verlopen. Hij was geboren te Deinze op 6.2.1806 en was in 1834 „particulier”. Zijn moeder was niet aanwezig „wegens onpasselijkheid belet haere toestemming te geven”: hij was dan ook negen jaar jonger dan zijn bruid, die te boek staat als „jongedochter 37 j. – particuliere feitelyk woonende te Sleydinge en by regte binnen de stad Gent – samen met haar ouders – grond-eigenaers te Gent, tegenwoordig verblyvende op hun buytengoed te Sleydinge – Wyk Weegsche Weststraat”. Veel meer was er uit de Sleidingse akten niet te halen: wel opmerkelijk is dat hij bij de telling van 1847 als „grondeigenaer” te boek staat – had hij geërfd van zijn schoonvader? – met in margine een potloodnota: in 1848 „alles verkocht voor schuld – Peu après quitté clandestinement la commune pour aller se fixer au nord de la France où il serait décédé en 1850, dénué de tout. Cl. Schaarbeek 9.7.1903”.

Hiermede toch wel enigszins in tegenspraak lijkt de publikatie nog in 1854 van *Het Natuer-Regt, of de regtveerdigheyt tot nieuw bestuer als order der saemenleving volgens de bestemming van den mensch* door Napoleon De Keyser, Landmeter en Landbouwer te Sleydinghe, by Gent, verschenen te Brussel bij J. H. Dehou, de schoonbroer van Jakob Kats. Het exemplaar van de universiteitsbibliotheek werd „Aen de maetschappy de Tael is gansch het Volk, te Gent, geschonken door den schryver”. Geschiedde dit omdat de Tael in 1848 Eugeen Zetternam, deze andere sociaal bewogen schrijver, voor zijn *Mynbeer Luchtervelde, waerheden uit onzen Tyd* had bekroond? Een goede karakterisering van boek en man levert ons de *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, 1960, p. 141-142:

„Een uitzonderlijke figuur die met de literatuur evenwel niets gemeens heeft – zijn enig boek is als schrijfstijl beneden peil! – was Napoleon de Keyser. Hoewel *Het Natuer-Regt* pas in 1854 verschenen is, behoort het agrarisch socialisme van deze Vlaamse utopist geheel tot de gedachtenfeer van Babeuf-Buonarroti.

...
 Bevriend met Kats, aan wiens *Volksvriend* hij stukken inzond, speelde hij geen rol in de sociale beweging. Dat hij toch een zekere bekendheid genoot, bewijst het feit dat

13. Cf. het in 1854 te Brussel verschenen: *Natuer-regt, of de regtveerdigheyt tot nieuw bestuer als order der Saemenleving volgens de bestemming van den mensch*, opgedragen aan de Maetschappy De Tael is gantsch het volk te Gent. Cf. P. DE KEYSER, *Een voorloper van het socialisme in Vlaanderen*, Gent, Het Licht, 1948.

het gerecht, bij het onderzoek naar het vaderschap van de beruchte Oproep tot de hongermars op Brussel, dadelijk drie namen van mogelijke auteurs vooropstelde, waaronder De Keyser, brasseur à Sleidinge. Over hem ondervraagd, verklaarde J. Labiaux dat hij geen lid van Artevelde was en weinig betrekkingen met de Gentse vrienden onderhield.

...
 Meer weten wij niet over onze dorpsfilosoof die op zijn eentje een maatschappelijk systeem heeft uitgebreed en als een voorloper van het kollektivisme beschouwd dient te worden. In stilte heeft hij aan zijn levenswerk gelaboreerd.

...
 Voor allen wenst hij een rechtmatig aandeel van het grondbezit, om op het land, ver van „de hoog geroemde nyverheyt der steden”, een natuurlijk bestaan te leiden. In 76 hoofdstukken ontwikkelt hij zijn opvatting van een op de gelijkheid gesteunde inrichting van zijn ideale landbouwstaat, waarin de gemeente al de grond bezit. Eén hektare 25 aren (precies aldus berekend, voor Europa!) wordt, samen met een uitzet van duizend frank, ter beschikking gesteld van een ieder die 25 jaar oud is. Het overblijvende wordt verpacht en de opbrengst ervan komt, met die van de mijnen, bossen, grote weiden, enz., ten nutte van 't algemeen.

Bij elk overlijden keert alle persoonlijk bezit, alsook de levenslang ter beschikking gestelde grond, aan de gemeente terug. Van het eigendom 'als vrugt van eygen werk' kan men slechts tijdens zijn leven genieten. Voor de jeugd van 17 tot 23 jaar wordt de legerdienst vervangen door een verplichte arbeidsdienst, een fifty-fifty combinatie van studie en nuttige werken, voor de meisjes als voor de jongens: beide geslachten hebben immers gelijke rechten en plichten. Deze jeugd zorgt voor het bouwen van huizen, de aanleg van wegen, de ontginning van bossen, het naaiwerk en de keuken. Tot in de minste praktische details wordt deze 'nieuwe samenleving naer de wet van de natuer' ingestudeerd, haar 'bestuerlyke gronds-omschrijvingen' (vierkantige staten, provincies, enz.), haar papieren geld en koperen munt, haar onkreukbare ambtenaren die allen een zelfde jaarwedde van 1.200 frank zullen genieten... Met herhalingen en overgangsmaatregelen, met ingewikkelde berekeningen, die in een laatste hoofdstuk de hele aardbol omvatten.”

Een tragische levensloop. Die van zijn vrouw lijkt daar niet voor onder te doen. Het gezin bleef zonder kinderen. Zij overleed reeds op 4.4.1847 te Gent, vijftig jaar oud. Eigenaardig is wel dat dit juist te Gent een periode van hongersnood en van massale aanvallen op bakkerijen was. Zij overleed om 10 u. 's avonds op de Nederkouter: in een woning? op straat? Het overlijden wordt aangegeven door een politieagent. Was het een natuurlijke dood? Had het nakend faillissement van haar man er iets mee te maken? Evenveel vragen die onoplosbaar lijken. Had het echtpaar te veel van zijn fortuin gespendeerd aan sociale hervormingen?

Bekijken we nu de brieven zelf, dan blijkt dat zij Willems vanaf 1831 te Eeklo ongevraagd lectuur toestuurde, o.m. het saint-simonistische blad *Le Globe*¹⁴, en dit samen met een verloren gegane eerste

14. *Le Globe*, in 1824 nog een vooraanstaand literair blad, waaraan o.a. Stendhal, Ste Beuve en Mérimée meewerkten, was na het uittreden van de liberale redactie eind 1830 een polemisch orgaan van het Saint-Simonisme geworden. Het verscheen nog tot 20.4.1832 – met diverse ondertitels – en poogde zowel in Frankrijk als in België de publieke opinie en vooral de invloedrijke politici voor de leer te winnen. Op het in de Koninklijke Bibliotheek bewaarde exemplaar staat bovenaan: *Le Globe, journal de*

brief. Meer dan één antwoord van Willems bleef niet bewaard, maar uit haar tweede brief valt af te leiden dat Willems vooral bezwaren had tegen het recent aangenomen religieus karakter van de beweging. Als tegenprestatie stuurde hij haar blijkbaar de tekst en de muziek van een oud Vlaams lied met een Franse vertaling, en stuurt zij hem iets luchtiger lectuur dan haar geliefde Franse filosofen uit de late 18de eeuw, nl. verhalen uit *Daniel le Lapidaire* en *Corinne ou l'Italie*, terwijl hem ook de recent te Brussel (als nadruk) verschenen *Mémoires de la duchesse d'Abrantès* aangeboden worden. Brief nr. 5 is echter het belangrijkste stuk, omdat ze hierin resoluut ten aanval trekt om Willems als vertaler in het Vlaams van de Saint-Simonistische teksten aan te werven. Dit mislukt, waarna de correspondentie wordt afgebroken.

Wat vooral in de laatste brief opvalt is de gevoelige, om niet te stellen gevoelerige toon, die hieruit klinkt, zij het dan toch nog steeds vele graden rationeler en afstandelijker dan de ronduit dwepende teksten, die de vrouwen in Parijs aan de „père suprême” *Enfantin* zelf stuurden: het werk van Jehan d'Ivray, *L'aventure saint-simonienne et les femmes*, Paris, 1930, geeft daar treffende staaltjes van, en doet besluiten dat naast de „communauté des biens” in bepaalde geesten ook de „communauté des femmes” aangehangen werd, en dat deze vrouwen even volgzzaam en gedwee waren als in het traditionele 19de-eeuwse huwelijk oirbaar werd geacht!

Zeker is dat Julie du Bosch meer voor de rationeler en rustiger leer van de „père” Bazard voelde, en meer in de lijn te plaatsen valt van de eerste emancipatiegolf, in Frankrijk vertegenwoordigd door tijdschriften als *La femme libre. Journal de l'émancipation féminine* (1832-1833) of van *Amour à tous. Journal des compagnons de la femme libre et de la religion saint-simonienne* (1833) en te Brussel door een vrouwenkring in de salons van Mlle de Gamont¹⁵ en Mme Giron. Of er persoonlijke be-

la doctrine de Saint-Simon. Religion-science-industrie [—association universelle]. Toutes les institutions sociales doivent avoir pour but l'amélioration du sort moral, physique et intellectuel de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre.

Tous les privilèges de la naissance, sans exception, seront abolis.

A chacun selon sa capacité; à chaque capacité selon ses œuvres.

en vanaf 15 september 1831: La publication du *Globe* n'est pas une spéculation, c'est une œuvre d'apostolat. L'enseignement politique renfermé dans ce journal est distribué aux mêmes conditions que les autres enseignements de la religion Saint-Simonienne, c'est à dire *gratuitement*. Les membres du Collège directeurs du *Globe* l'adressent ainsi à des personnes *choisies* par eux ou par eux acceptées.

In het nr. van 4 januari 1831 staat een ingezonden brief van vicomte Vilain XIII, die verklaart geen Saint-Simonist maar een ultramontaans katholiek te zijn, die niettemin in het parlement de leer heeft verdedigd omdat ze getuigde van „une grande bonne foi, de généreuses idées défendues avec beaucoup de talent, une grande compréhension du siècle et de l'état de la société”.

15. In het *Recueil Encyclopédique belge*, IV, 1834, schreef Marie de G*** (= M. de Gamond?) op p. 249 over het Saint-Simonisme, dat achteruit ging, maar overall sporen heeft nagelaten: „en religion la pratique de l'Évangile, en politique le prolétariat, en morale la condition des femmes, en civilisation la perfectibilité du genre humain, telles sont les questions qui aujourd'hui agitent tous les esprits...”

kendheid met deze laatsten was is niet meer uit te maken, te meer daar Saint-Simonistische druksels thans zeer moeilijk te vinden zijn. Het gevaar om ze te bewaren zal wellicht te groot zijn geweest, of de druksels te onooglijk of te slecht gedrukt?

Enkele conclusies dringen zich op:

1. Dat Julie du Bosch Willems niet heeft kunnen overtuigen hoeft ons niet te verwonderen. Zijn belangstelling was in de loop der jaren, en zeker vanaf 1826 toen hij de oprichting van het Collegium Philosophicum te Leuven betreurde en de daarna volgende toegevingen van Willem I in de taalpolitiek afkeurde, steeds meer in antiquarische, filologische en historische richting gegaan. Getuige bv. zijn *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inboud*, die vanaf 1827 in afleveringen verschenen waren. Zijn *Lettre à M. Sylvain van de Weyer. De la langue belge* uit 1829 kan als een laatste uitdrukking van zijn ideeën en een laatste oprisping van zijn polemisch talent gezien worden. Dat hij zich in 1831-'32 niet in een nieuw politiek avontuur wenste te storten op een ogenblik dat zijn positie als ambtenaar allesbehalve verzekerd was, ligt voor de hand. Het nieuwe had hem trouwens nooit aangetrokken. Zijn traditionele, conservatieve, streng met het verleden verbonden monarchistische instelling was in de loop der jaren eerder versterkt dan verzwakt. Voortaan hield hij zich veiligheidshalve aan de bestudering van de oudere literatuur en de verdediging van de taal. Julie du Bosch was dus blijkbaar volmaakt onwetend over deze geestelijke achtergrond. Haar poging hem tot het Saint-Simonisme te bekeren was dus van meet af aan tot mislukken gedoemd.

2. Het feit echter dat ze contact heeft gezocht met Willems, dat Blicck Toussaint kende en Weustenraad vertaalde, dat ook de naam Frans de Vos is gevallen, dat Snellaert de naam Toussaint kende, doet vermoeden dat er in de bewogen jaren 1831-1832 meer contacten tussen de jongere Vlaamse literatoren en de jonge maatschappij-hervormers van diversen huize en obediëntie zijn geweest dan we tot dusverre vermoeden, en dat een nader onderzoek de verbanden tussen Vlaamse beweging en sociale beweging, die we nu doorgaans situeren rond 1856-1857, vroeger zou dateren.

3. Dit onderzoek dreigt in aanzienlijke mate bemermd te worden door de schaars voorhanden documentatie over de vermelde figuren en de omstreken jaren 1830-1834, maar verdient niettemin vanuit historische hoek te worden verder gezet.

— 1 —

Gand 20 Août 1831

En effet, Monsieur, il doit vous paraître singulier encore plus qu'agréable que je vous poursuive de mes livres¹ sans vous avoir jamais pu apprécier par moi-même: c'est que j'en crois sur parole votre ami² à qui je n'ai pu refuser le plaisir de vous procurer une distraction dont il m'assurait que vous aviez besoin. Hélas! qui dans ces tems de crise ne sent pas les ennuis des autres comme les siens propres! Quel est le cœur compatissant aux peines

d'autrui qui ne cherche pas à les soulager ? Qui, voyant lui échapper tous les biens de la terre, ne s'attache pas plus fortement aux seuls qui apportent la vraie consolation à l'âme, celle de faire autour de soi autant de bien possible ? Voilà, Monsieur, sous quels auspices s'est ouverte notre correspondance et le premier motif de ma démarche. Ignorant jusqu'à votre âge, car il n'y a pas longtemps que je sais que vous êtes jeune, il n'est pas étonnant que je vous aie salué d'un respect outré dont assurément vous aurez ri, et c'est encore quelque chose d'heureux et de rare aujourd'hui. Cependant quoique médiocrement chargé d'années l'on peut être vieux d'œuvres honorables et sous ce rapport l'on ne pourroit pas me reprocher le mot sorti de ma plume. Je n'ai pas les derniers romans de Walter Scott³ et j'en suis bien fâchée : partageant mon tems entre l'étude, les ouvrages de mon sexe et la promenade parce qu'enfin il faut bien prendre l'air pour vivre, je n'ai pas le loisir à lire des romans, desorte que je suis dépourvue de toute nouveauté de ce genre : Rousseau, Voltaire, Buffon, Boileau, le Tasse ; Télémaque, Bélisaire⁴ sont mes ordinaires et je ne puis, pour le moment, que vous prêter l'un d'entre eux si vous desirez y revoir quelque chose ; mais dans la suite il se pourroit que quelque nouveauté me tombât entre les mains, dans ce cas je m'empresserois de Vous l'envoyer ; seulement je Vous prie, Monsieur, de m'avertir d'un changement de résidence s'il devoit avoir lieu⁵.

Je Vous salue de bien bon cœur.

Julie du Bosch

nr. 1

1. Julie du Bosch had Willems blijkbaar spontaan boeken en een brief gestuurd.
2. Toussaint ? Of Frans de Vos ?
3. Een recent modeverschijnsel : de romans werden uit het Engels in het Frans vertaald, en in Frankrijk — en prompt daarna ook als goedkopere nadruk in België — verspreid.
4. Op deze indrukwekkende reeks van 18de-eeuwse filosofen vormen Tasso, met zijn pastorales, *Télémaque* van Fénelon en de *Bélissaire* van Marmontel een uitzondering.
5. Hoopte Willems op een terugkeer naar Antwerpen ? Of op een spoedig herstel van het Verenigd Koninkrijk ?

— 2 —

Je souffre en philosophe, et qui plus est en chrétien. J'avais eu trop de bonheur : je loue Dieu de ce qu'il a eu la bonté de me doter de quelques peines. Nous verrons un temps meilleur ; mais... ce ne sont pas les nouvelles théories politiques, empreintes du génie de Lamennais, qui s'est fourvoyé hors des voies de Dieu (à ce que je crois moi), qui parviendront à le créer ; ce ne seront pas les alliances des hommes de Dieu et des hommes du diable qui d'amèneront : l'histoire nous apprend qu'on y vient de toute autre manière, et l'histoire ne m'a jamais trompé¹

nr. 2

1. Het origineel werd niet teruggevonden. Het citaat werd teruggevonden bij Prudens van Duyse, *Nalatenschap van J. F. Willems. Dicht- en tooneelstukken*, Gent, 1856, p. CIII-CIV. Uit het fragment kan men in elk geval concluderen dat Willems beleefd-afwijzend tegenover de hem toegezonden lectuur stond.

— 3 —

Puisque Vous avez un ami St. Sn. et de la meilleure espèce, Monsieur, Vous pourriez être peu tenté de lire mes globes¹ et mon livre², ce qui ne seroit pas, à mon avis, un crime de lèse-courtoisie : or je Vous absoudrois volontiers de me renvoyer le tout si véritablement Vous ne le gardiez que par condescendance. Vous pensez qu'on a eu tort de faire du St. Sme. une religion ; mais comment sans religion voulez-Vous relier les hommes ? on n'aime bien son semblable qu'en l'aimant en Dieu ; on n'est honnête et moral que quand on est religieux. Bien que vous admiriez le panthéisme vous ne l'aimez pas en ce qu'il semble ne point promettre d'existence propre après la mort, je ne sais pas comment votre ami le St. Sn. s'arrange cette satisfaction, mais au moins se la donne-t-il, (sans le connaître personnellement je l'ai vu s'exprimer là-dessus) ainsi que moi (qui suis de la religion du progrès)³ et je vous avoue que je ne puis point me l'expliquer, il suffit que je le desire. Au reste je crois plus sage de ne pas se rompre la tête de la solution de nos rapports avec l'Être Suprême, pourvu qu'il existe, et tout nous l'atteste, il ne peut que nous arriver bonheur rappelés dans son sein n'importe comment. Ainsi, suivant moi, il faut le Dieu de St. Sn. au Système St. Sn. pour que ce système ait de l'ensemble et de l'effet ; mais cette morale indéfinie ou sans frein du R:En. que la femme est appelée à satisfaire me semble un peu dangereuse et je regrette bien que la raison n'ait point rangé ce chef sous l'étendard du P:Bd.⁴

En attendant, Monsieur, le progrès de mes lumières pour continuer sur ce sujet, j'ai l'honneur de vous saluer.

Julie du Bosch

Gand le 17 mars 1832.

nr. 3

1. Cf. inleiding, n. 14.
2. Vermoedelijk een of ander samenvattend overzicht : bv. de populaire *Exposition de la doctrine saint-simonienne*, verschenen in 1830 en in 1831.
3. „La religion de l'avenir suit l'humanité, l'amour et Dieu. On comprendra sans peine qu'il ne peut en être autrement, puisque l'idée de Dieu n'est pour l'homme que la manière de concevoir l'unité, l'ordre et l'harmonie. La religion de l'avenir doit être l'expression de la pensée collective de l'humanité.” In plaats van de economische en sociale practijk stapt men vanaf 1829 over op een uitgesproken religieuze instelling en zelfs naar een uitgebouwde hiërarchie, met twee pausen : les pères Enfantin en Bazard, met een bestuurscollege en met excommunicaties van bv. Auguste Comte en andere opposanten „plus philosophes qu'apôtres, qui faisaient de l'homme une mécanique sans vie, sans passions, sans amour et par conséquent sans croyance”. Voortaan worden wekelijks bijeenkomsten gehouden, gewijd aan contemplatie en exaltatie van het religieus gevoel. Vanaf 1830 worden openbare predikingen gehouden en vanaf het voorjaar 1831 geschiedt dit ook intens in België : te Brussel, Luik, Bouillon en elders. Cf. R. FAKKAR, *L'influence internationale de Saint-Simon et de ses disciples*, Genève, 1967, passim.
4. Over de emancipatie en het statuut van de vrouw was er in oktober 1830 tussen Enfantin en Bazard een meningsverschil ontstaan dat leidde tot een schisma, en waarbij Bazard vasthield aan het christelijk huwelijk. Enfantin wachtte met de hem voor het merendeel trouw gebleven volgelingen op een „vrouw-messias” die met hem een „couple suprême” zou vormen. Cf. FAKKAR, p. 49.

- 4 -

Monsieur,

Vous êtes un honnête séducteur, puisque Vous prévenez votre monde; jamais cependant Vous n'eussiez autant besoin peut-être de cacher votre jeu pour me séduire, car rien ne me sourit moins que des antiquités toutes nationales qu'elles soient: ¹ cependant je veux essayer d'un mets présenté avec tant de grâce; je sens même déjà le plaisir d'une curiosité naissante satisfaite, c'est un premier pas vers ce que vous nommez sans doute votre passion. Je me connais peu ou point en versification quoique j'aie fait de l'harmonie en vers; mais sans nombre ni mesure, et parce que j'aime assez écrire tout ce qui me vient naturellement, fuyant la difficulté de l'ordre. Il me semble que cette chanson perd tout son charme en français et qu'il faut lui laisser encore son langage national comme à toute chanson de ce genre. Je ne sais point par exemple si une demoiselle française eût jamais dit avec si peu de détours comment elle récompensait son chevalier préféré; et je doute que celui-ci eût mené de la sorte la dame de ses pensées quelque revêche qu'elle fût d'ailleurs; il est sûr qu'on ne l'aime pas ainsi dans les tems modernes. De même que pour le latin peut-être: Le flamand, dans les mots brave l'honnêteté: Mais le lecteur français veut être respecté, et que dans tous les tems les français eurent le pas sur nous en délicatesse et manières; cela ne diminue point notre valeur réelle, déridez-vous je vous prie, il me paraissoit que vous alliez grandement m'en vouloir. Mais j'entends c'est le flamand tel qu'il est que vous désirez rendre: eh bien, je crois que cela n'auroit aucun intérêt; Voici ce que j'estime vous rapporter gloire et contentement; approbation de la pauvre dame (c'est moi) qui ne sais point l'allemand et à qui l'on a vanté la beauté des sonnets marqués ²; à vous l'honneur de la difficulté vaincue si le cœur vous en dit. Pour délasserment je joins à ces deux volumes, que l'on recommande fortement à vos soins, quelques romans nouveaux que je vous prie de me rendre également sains et saufs; sans augmenter le desarroi où quelques uns d'entre eux se trouvent et qu'au reste vous pouvez lire à votre aise; ces recommandations je ne vous les fais que pour l'acquit de ma conscience et parce que ces livres ne m'appartiennent pas: vous m'avez assez prouvé à quel point vous respectez les livres pour qu'aucune crainte réelle puisse me tourmenter à ce sujet; aussi les miens propres vous seraient-ils donnés sans condition aucune. Je m'informerai partout de chansons anciennes; La vôtre ³ m'en rappelle une - dont la terminaison est néanmoins différente en ce que la jeune fille déjà religieuse fuit le cloître à la vue de son ami noyé de désespoir; chante préférer travailler et se marier pour se consoler de cette mort tragique; maman la dit dater seulement d'une cinquantaine d'années; en voici le dernier couplet peut-être assez imparfaitement; il faut en outre me pardonner les fautes d'orthographe et les pieds de trop ou de moins;

*Zy ging er voorby haer clooster
Zy wirp er haer haere kleed in
Zy riever adieu myn clooster*

*Zy riever adieu myn sted
Zy ken kiere myn leven meer weer
K'zouw liever daegelyckx werken
En kissen eenen man
Die my helpen en troosten kan.*

*Voilà du moderne certes et Dieu sait quel flamand et quelles rimes; mais peut-être cela vous mettra-t-il sur la voie. Toutefois il y a dans cette chanson si décousue si désenchantante qui soit, pour vous, une indication du progrès, j'y joins les notes de l'air que vous aurez la bonté de régulariser, car, en vérité, ma réputation en musique surpasse de beaucoup mon savoir. Ce qu'il y a de drôle, c'est que j'y trouve un mouvement de valse, et c'est avec le désespoir qu'il faut la faire sympathiser. Je puis, si vous le désirez, vous donner de tems à autre une romance nouvelle pour le piano. Celle du bonheur de se revoir me semblera, je crois, toujours nouvelle; combien je l'aime! Vous la connaissez sans doute, Monsieur; il en est encore une autre dont l'air me plaît singulièrement; c'est celui de Vous le savez, je vous adore &c... après les romans ci-joints je pourrai peut-être vous donner Daniel le lapidaire ⁴, et dans les miens encore j'ai Corinne ou l'Italie ⁵ à votre service.
Je vous salue de bien bon cœur.*

Julie du Bosch

Gand 17 avril - 32

nr. 4

1. Blijkbaar poogde Willems haar belangstelling te wekken voor onze oude liederen. Of probeerde hij haar van haar bekeringsplannen af te leiden?
2. Stuurde ze hem een boek met Duitse sonnetten?
3. Het door Willems gestuurde lied was wellicht „Het daghet in den Oosten”, dat hij samen met een gebrekkige Franse vertaling door toedoen van Norbert Cornelissen als „Poésie flamande ancienne” in de *Messenger des Sciences et des Arts de Belgique*, Gent, I, 1833, p. 193-197 zou publiceren.
4. Blijkens een volgende brief een verzameling verhalen in (minstens) 2 delen.
5. Van Mme de Staël.

- 5 -

J'ai reçu les livres ¹, Monsieur, et de votre main peut-être; il me semble que vous vous demandiez est-ce elle, au même instant où je me disois est-ce lui; cette préoccupation me rendit si distraite que je laissai échapper l'occasion d'éclaircir mon doute par une seule question. Trouvant encore quelques livres de disponibles je ne puis m'empêcher de vous les envoyer. Je ne vous contesterai pas ce que vous me dites des dames Françaises des siècles passés, ton qu'il faut nécessairement leur conserver; et que la délicatesse du langage révèle toujours des mœurs pures; mais Vous me permettez d'espérer que ces dernières ne seront pas éternellement généralement disparate avec le premier. Malheureusement il n'y a que le tome deuxième de Daniel le Lapidaire contes détachés à la vérité; deux volumes seulement des cent-et-un ², et deux des Mémoires de la duchesse d'Abrantès ³; si ces derniers vous intéressent je tâcherai de vous faire avoir les suivans. Je ne perds pas de vue votre demande de vieilles ballades que jusqu'ici je n'ai pu obtenir. Je vous observerai que

c'était en flamand que je vous demandais cette traduction et non en français pensant bien que c'eut été moins fessable encore. Puisque vous dites traduttore, traditore, vous convenez donc avec moi que vous n'étiez pas bien conseillé lorsque vous méditez la traduction des chansons flamandes, et vous allez sans doute leur conserver leur originalité comme leur nationalité.

Je vous salue de bien bon cœur

Julie du Bosch

22 Mai - 32

nr. 5

1. Blijkbaar werden de boeken aan huis afgegeven.
2. Waarschijnlijk een verschrijving voor de *Mille et Une Nuits* van 1704.
3. Bedoeld worden de *Mémoires* van Laure Junot, duchesse d'Abrantes, verschenen in 20 delen te Brussel bij L. Hauman tussen 1831 en 1835 - een nadruk dus - en waarin zij herinneringen aan de Franse revolutie, het directoire, het consulaat, het keizerrijk en de restauratie ophaalt.

- 6 -

Monsieur

Monsieur Willems

Permettez-moi de vous demander, Monsieur, où vous en êtes du St. Simonisme. Un homme en état, comme Vous, d'apprécier une grande, belle, sublime et utile conception doit ce me semble se sentir puissamment éveillé par l'attrait du bonheur d'être un des premiers à donner à ses concitoyens l'espoir qu'il promet; et voyez, avec vos moyens, quelle puissance encourageante, moralisante, dirigeante vous seriez! Ce sont nos flamands surtout qui ont besoin de consolations, de lumières semblables, et personne, que je sache, n'emploie utilement leur langage à cette fin. Penseriez-vous encore que la division des St. Simoniens prouve l'insuffisance de la doctrine? ¹ Oh! non sans doute, et déjà vous voyez que, leur voix ayant un si puissant, si général, si involontaire écho dans les hommes les plus distingués par l'esprit et les lumières, on ne peut l'appeler que d'insinuation divine. Seulement le chef manque; il paraîtra et nous devons lui préparer la voie afin que tous le saluent à son apparition, se rangent sous sa bannière et que la concorde s'établisse de plus en plus, dès à présent, parmi les hommes. Tous ont besoin de la paix qui donne la prospérité, et la desirent, mais la plupart ne savent pas distinguer le sûr moyen d'y parvenir et se l'imaginent avec tel ou tel autre homme du passé, tandis qu'elle ne peut être qu'avec celui qui marche à la tête de son siècle. Il ne s'agit pas de leur ôter violemment leur idole, (ce seroit la leur faire serrer d'avantage) mais de la

dépouiller petit à petit de tous les ornemens dont leur imagination égarée l'avoit embellie, alors tout étonnés de la voir si nue, si laide, si impuissante ils la briseraient eux-mêmes avec indignation, et s'attacheroient sans retour les uns aux autres, ajoutent ainsi à l'immense [...] qui doit unir tous les hommes et dont le plus avancé tiendra le haut bout, sera le fil électrique.

Avez-vous encore repensé au journ¹. des connaissances utiles ² donné pour cinq francs dans l'année et ne vous tente-t-il point? Nous l'allons prendre, et je crois pouvoir désirer vivement dans l'intérêt général qu'il soit traduit en flamand; oh! si je pouvois communiquer un peu de mon zèle à ceux qui possèdent or et science!

Je joins à ma lettre quelques extraits de l'organisateur Belge ³ et du Globe; j'espère qu'à ma recommandation vous prendrez à les lire autant de goût et de ferveur que j'ai mise à les copier, il y a un charme indéfinissable dans tout ce qui sort d'une plume Saint-Simonienne; ajouter à cela que ce sont des morceaux choisis. Je ne vous presse point d'achever pourvu que vous me fassiez le plaisir de vous en occuper immédiatement et que lecture et réflexions faites vous me les renvoyiez aussitôt.

Je vous salue de bien bon cœur.

Julie

Gand 5 Juillet - 32.

A Monsieur Willems

nr. 6

1. Ondertussen had het Saint-Simonisme in Frankrijk een hele evolutie doorgemaakt en was er een scheiding tussen Bazard en Infantin gebeurd. In oktober 1831 werd een lening ten voordele van de lagere klassen uitgeschreven; in april 1832 had Infantin zich met een 40-tal volgelingen in een religieuze gemeenschap in Ménilmontant teruggetrokken. Eind augustus werd hij met een aantal aanhangers voor het gerecht gebracht en veroordeeld op grond van zedeloosheid in woord en geschrift. Eind december 1832 ging hij tot eind juli 1833 de gevangenisstraf uitzitten. Daarna trok hij met een aantal leerlingen naar Egypte. Julie du Bosch stond blijkbaar eerder aan de zijde van de rationelere Bazard en was huiverig tegenover de excessen.
2. Vermoedelijk was dit een blad dat midden 1832 gepland was om de leer, die toen te Brussel ruimere invloed begon te krijgen en het voorwerp vormde van vele gesprekken, te verspreiden. Waar we weten dat reeds vanaf februari 1831 Quetelet en Ducpétiaux erdoor beïnvloed werden, rekent men tot de latere sympatisanten de dichter Th. Weustenraad, Van Praet, Chazal, De Potter en Charles Rogier. Cf. H. R. D'ALLEMAGNE, *Les saint-simoniens 1827-1837*, Paris, 1930; R. FAKKAR, p. 122-130 en Eug. DE BOCK, *Ondergang en herstel of het ontstaan van de „Vlaamse Beweging“*, Antwerpen, 1970, p. 199, waar hij signaleert dat Blicke in 1833 een Saint-Simonistisch gedicht van Weustenraad vertaalde.
3. *L'Organisateur belge* was een weekblad dat 24 nrs. kende en van 29 mei tot 27 november 1831 verscheen.

Gent.

Ada DEPREZ